

MŰÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
TÓTH SÁNDOR EMLÉKÉRE

 THESAURUS
MEDIÆVALIS

series A 01

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
TÓTH SÁNDOR EMLÉKÉRE

BUDAPEST, 2019

A kötet
az MTA–ELTE „A középkori Magyarország építészeti tagozatainak és ornamentális faragványainak thesaurusa”
kutatócsoport programjának keretében készült

Szerkesztő: Takács Imre
Olvasószerkesztő: Bertók Krisztina
Technikai szerkesztő: Juhos Rózsa
Borítóterv és grafika: auri grafika
Térképek: Nagy Béla

ISBN 978-963-9987-43-2

ISSN 2676-8321

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

© szerzők
© MTA–ELTE Thesaurus Mediævalis Kutatócsoport
© Martin Opitz Kiadó

Kiadja a Martin Opitz Kiadó
Felelős vezető: dr. Tóth Csaba

Nyomdai munkák: Pauker Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Vértes Gábor

TARTALOM

Takács Imre Előszó	7
Mentényi Klára A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom átépítése a 12. században Kísérlet a fennmaradt román kori kőfaragványok rendszerezésére	11
Havasi Krisztina Román kori emlék Európa keleti peremén A halicsi Szent Pantaleon-templom és a magyarországi művészet	43
Raffay Endre Volt egyszer egy arcsi fejezet	65
Takács Imre A pilisi apátság kórusrekesztője és művészeti kapcsolatai	79
Lővei Pál Tóth Sándor 15. századi főpapi síremlékcsoportjának és a Stibor-síremlékek mestere műhelyének lehetséges összefüggéseiről	109
Szakács Béla Zsolt A balatonberényi templom és kőfaragványai	133
Mezey Alice Középkori épülettöredékek és „elenyészett” épületek nyomában Jász-Nagykun-Szolnok megyében	151
Jékely Zsombor A karinges ágostonos kanonokok templomai a középkori Magyarországon	173
Marosi Ernő Tóth Sándor emlékére. Zárzó helyett: Utószó	193
A kötet szerzői	195

TÓTH SÁNDOR 15. SZÁZADI FŐPAPI SÍREMLÉKCSOPORTJÁNAK ÉS A STIBOR-SÍREMLÉKEK MESTERE MŰHELYÉNEK LEHETSÉGES ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

Tóth Sándor életpályáját fontos kőtári feldolgozások és katalógusok keretelik és tagolják. Első publikációi között 1963-ban és 1964-ben kettőt is a veszprémi múzeum középkori faragványainak szentelt,¹ egy évtizeddel később, 1976-ban jelent meg a Koppány Tibor tervezte, 1966-ban felállított, máig korszerű, ennek ellenére 2017 januárjában lebontott tihanyi középkori kőtár katalógusa,² hézagpótló a keszthelyi múzeum középkori kőtárának feldolgozása,³ és már halála után jelent meg másfél évtizedes munkájának eredménye, a Magyar Nemzeti Galéria román kori kőfaragványainak katalógusa.⁴

Mindezen munkák kisebb-nagyobb részben magukban foglalnak síremlékeket és sírkőtöredékeket is – olyan mértékben, hogy Radocsay Dénes halálát követően a középkori Magyarország sírköveinek torzóban maradt, kéziratot katalógusát Entz Géza éppen Tóth Sándornak adta át, ő mutatta meg nekem még egyetemista koromban, és végül tőle kaptuk meg Varga Líviával közösen, Mojzer Miklós és Marosi Ernő közreműködésével és egyetértésével, a folytatás érdekében.⁵

A veszprémi kőfaragványokat bemutató második közlemény teljes egészében sírkövekkel (illetve egy esetben sírkőnek gondolt, de a szerző utólag korrigált véleménye szerint építészeti funkciójú faragvánnyal) foglalkozott. Egyikőjük, egy körben törésfelülettel határolt töredék domborművű főpapi figura részletét ábrázolja, a hasra fektetett, kereszttel díszített kesztyűbe bújtatott, ujjain gyűrűt viselő bal kézzel. (1. kép) Az ívelten redőzött casula columnáját és az eredetileg a bal karról lecsüngő, rojtos végű manipulus

1. Gatalóci Mátyás veszprémi püspök (†1458/59)
síremlékének töredéke
Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum
Fotó: Lővei Pál

* MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest – az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

¹ Tóth S. 1963; Tóth S. 1964.

² K. PALÁGYI–TÓTH S. 1976 (a középkort tárgyaló rész Tóth Sándor munkája).

³ Tóth S. 1990.

⁴ Tóth S. 2010.

⁵ Vö. LŐVEI 1995a.

szegélyét vésett vonalrajzú, geometrikus minta díszíti. A darab kizárásos alapon Gatalóci Mátyás veszprémi püspökhöz (†1458/59) volt nagy valószínűséggel köthető.⁶ Tóth Sándor egy egyszerű kőtárfeldolgozásnál sokkal távolabb mutató, kimerítő elemzéssel gyűjtötte egybe a töredékekkel rokon emlékeket, a lágys stílus szívós továbbélésével jellemezhető, vörösmárványból a 15. század második-harmadik negyedében készült főpapi síremlékek egy jellegzetes csoportját határozva meg ezzel. A darabok összefüggésrendszerét évtizedek alatt több lépésben – a Művészettörténeti Kutató Csoport 1974-

ben középkori és reneszánsz művészettel foglalkozó felolvasó ülésén, majd a pannonhalmi *Paradisum plantavit* kiállításához kapcsolódóan – pontosította, a csoportot újabb emlékekkel egészítve ki.⁷ A kronológiai sor elején Berzevici György nyitrai püspök (†1437) nyitrai (Nitra, Szlovákia) sírlapja áll⁸ (2. kép), őt követi József boszniai püspök (†1442/44) diakovári (Đakovo, Horvátország) sírkőtöredéke⁹ (3. kép), majd a már említett Gatalóci-töredék, hogy végül Szécsi Dénes esztergomi érsek

2. Berzevici György nyitrai püspök (†1437) sírlapja a nyitrai (Nitra, Szlovákia) székesegyházban
Fotó: Budapest, Műemléki Fotótár

3. József boszniai püspök (†1442/44) diakovári (Đakovo, Horvátország) sírkőtöredéke, Zágráb, Hrvatski povijesni muzej
HORVAT, Z. 1996 nyomán

⁶ Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz. 64.61. – TóTH S. 1964. 170–171, 174, 177, 183. (64. jegyzet) 4. kép; TóTH S. 1994.

⁷ TóTH S. 1964. 170–171, 174–177. 4–6. kép; TóTH S. 1975; TóTH S. 2001.

⁸ TóTH S. 1975. 333. 80. kép; LÖVEI 1987. 279, 301–302. (Sz.60. kat. sz.); LUXOVÁ 2003. 325, 665–666. (2.2.6. kat. sz.).

⁹ Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, ltsz. 6789. – HORVAT, A. 1980; ENGEL–LÖVEI 1991. 48. IX/3. kép; HORVAT, Z. 1996. 35. 30. kép; VALENTIĆ–PRISTER 2002. 66. (118. sz.).

4. Szécsi Dénes esztergomi érsek (†1465) síremléke, Esztergom, a Bazilika altemploma
Fotó: Budapest, Műemléki Fotótár

5. Főpapi síremlék töredékei Dombóváról (Novi Rakovac, Szerbia), 15. század harmadik negyede körül, Novi Sad, Muzej Vojvodine
Fotó: Takács Imre

6. Györgyi Bodó Miklós prépost (†1474) székesfehérvári sírkőtöredéke Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum,
Fotó: Lővei Pál

(†1465) sírlapján¹⁰ (4. kép), továbbá egy töredékes dombói (Rakovac, Szerbia) főpapi síremléken¹¹ (5. kép) át Györgyi Bodó Miklós prépost (†1474) székesfehérvári sírkőtöredékéig¹² (6. kép) jussunk el.

A főpapi csoport „azonos mesternek, vagy legalábbis egymással szoros kapcsolatban lévő mestereknek tulajdonítható” darabjaival kapcsolatban Tóth Sándor a Kassai Jakab stílusával való összefüggést vetette fel,¹³ a magyarországi emlékeket összetartó hasonlóságokhoz képest valamivel távolabbi stílusrokonságot érzékelve a magyarországi csoport és Johannes Grünwalder freisingi püspök (†1452) síremléke (7. kép) között. Utóbbit

¹⁰ MATHES 1827. 63–64. (§. 101.) Tab. VII. lit. A.; TÓTH S. 1964. 170–171, 174, 176–177, 181–183. (29. 50. 64. jegyzet) 5–6. kép; VÁRADY 1999. 22, 34, 44. (6. sz.).

¹¹ Novi Sad, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), ltsz. 2736. – NAGY 1987. 17, 31. (2. sz.) 2. kép; TÓTH S. 2001.

¹² Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, ltsz. 6017. és 8016. – LŐVEI-ENGEL 1983.

¹³ TÓTH S. 1975.

7. Johannes Grünwalder freisingi püspök (†1452)
síremléke a freisingi dómban
LIEDKE 1974 nyomán

korábban a helyi kutatás Jakob Kaschauer műveként határozta meg. A kapcsolatnak sajátos tartalmat látszottak adni a magyar főpapok (Gatalóci kivételével) és Johannes Grünwalder egyaránt bécsi egyetemi tanulmányai, valamint Kassai Jakab 1429-től kimutatható bécsi tevékenysége. Tóth Sándor ugyanakkor a freisingi síremlék aszimmetrikus kompozíciójára, valamint a szobrász hiteles freisingi oltárszobraira utalva óvatosságra intett az attribúció tekintetében, és a lágy stílus formafelfogásának a freisingi emlékekre és a magyarországi síremlékcsoportra egyaránt jellemző szerves és hosszas továbbélését egymással párhuzamos stílusáramlatként jellemezte.

Marosi Ernő utóbb szavá tette, hogy a bécsi szobrásznak a magyar művészettörténeti szakirodalom eddig leginkább hatásait igyekezett bemutatni, különösen Kassa késő gótikus produkciójában, pedig „stílusának eredetkérdései reálisabb problematikát jelentenének”.¹⁴ Mielőtt azonban ezt az eredetet valahol a Stibor-síremlékek mestere körül kezdenénk keresni – az ötlet az alábbiakban tárgyaltak alapján nem is tűnhetne teljesen megalapozatlannak –, érdemes rámutatni a Grünwalder-síremlékkal kapcsolatos újabb németországi véleményekre, amelyek nem

támasztják alá Kassai Jakab szerzőségét, akinek esetében így általában is alaptalannak tűnik márványfaragói tevékenység tételezése. A II. János bajor herceg törvénytelen fiaként V. Félix ellenpápától a bíborosi címet is elnyerő főpap még röviddel halála előtt elkészíttette a székeskáptalan egyes kanonokjainak rosszallását és Grünwaldernek a salzburgi érseknél való bepanaszolását is kiváltó tumbáját.¹⁵ Az ebből egyedülként fennmaradt fedlapot Sigmund Benker vetette össze a freisingi dóm főoltárának 1443-ban Kassai Jakab által faragott Szent Korbinianus figurájával, kiemelve a két arc egyformán húsos típusát, az érzékelhetően kubisztikus csontozatra energikusan feszülő bőr megformálását, egyben a síremléket a bécsújhelyi vár címerfala (1453) III. Frigyes-figurájához

¹⁴ MAROSI 2006. 563.

¹⁵ MAYR 1972. 68–71; LIEDKE 1974. 41–46, 161. (Nr. 3) Abb. 26–27.

vezető út állomásaként interpretálta.¹⁶ Az Altbayern művészetében izoláltnak tartott síremlék kapcsán Hans Karlmann Ramisch, átvéve Benker feltevését, Kassai Jakab freisingi figuráival és Grünwalder személyes kapcsolataival magyarázhatóan Bécs szerepét emelte ki, az 1967. évi krei *Gotik in Österreich* kiállításon a fedlap gipszmásolatát is bemutatva.¹⁷ Kétségnek először Vincent Mayr adott hangot, rámutatva, hogy az oltár és a síremlék figuráinak testtartása és a redőkezelése alapvetően eltér egymástól, és az általa Wolfgang Ebner kanonok 1440-es évekre keltezhető regensburgi síremlékének¹⁸ köréhez kötött tumbafedlap határozottan a salzburgi síremlékművészet alkotása.¹⁹ A kérdésben máig az utolsó szót Volker Liedke mondta ki, egyértelműen a müncheni Hans Haldner műhelyét nevezve meg a Grünwalder-síremlék készítési helyeként.²⁰

Az Anjou- és Zsigmond-kori arisztokrácia sírköveinek Varga Líviával és Engel Pállal történt feldolgozása során a budai Stibor-síremlékre vonatkozó vizsgálatok új impulzusokat nyertek azáltal, hogy Körösi Jenő székesfehérvári kőfaragvány-gyűjteményében, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban addig ismeretlen, Stibor-címereket is hordozó töredékeket²¹ sikerült Stiborici (I.) Stibor (†1414) erdélyi vajda személyéhez, illetve a család egy nőtagjához (Stiborici Anna?) kapcsolni.²² A Stibor család három tagjának síremléke nagyon szoros stílári és típusbeli kapcsolata mindenképpen műhelyazonosságról, legalábbis a két vitézi síremlék esetében egyenesen a kéz azonosságáról árulkodik. Ennek ismeretében, az 1987. évi Zsigmond-kiállítás katalógusában született meg ismeretlen nevű alkotójuknak a „Stibor-síremlékek mestere” szükségneve.²³

A budai Stibor-síremlék közben nemzetközi összefüggérendszerbe is bekerült. A boszniai Szarajevó közelében emelt Bobovac királyi vár feltárása során figurális vörösmárvány fedlap(ok) töredékei kerültek elő, amelyeket a feltáró Pavao Anđelić már az 1970-es években a budai Stibor-sírkövel állított – teljesen indokoltan – stílári párhuzamra.

¹⁶ BENKER 1956. 3; idézi: MAYR 1972. 70; valamint LIEDKE 1974. 42.

¹⁷ RAMISCH 1967. 212. (Nr. 168); LIEDKE 1974. 42.

¹⁸ Wolfhard Ebner (†1440) kanonok vörösmárvány sírlapja, a dóm kerengőjében: MAYR 1972. 57–61; HUBEL 1989. 61. (Nr. 8) Abb. 10–11.

¹⁹ MAYR 1972. 70–71.

²⁰ LIEDKE 1974. 44–46.

²¹ A székesfehérvári törzstöredék: Szent István Király Múzeum, ltsz. 5863; a fejtöredék ma is a székesfehérvári Körösi-gyűjteményben található; a budai Stibor-címeres darab: előbb Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM), ltsz. 13/1896.6., majd újraleltározva 70.84.c, 1989-ben csere útján átkerült a Budapesti Történeti Múzeumba (a továbbiakban: BTM); a *modern* feliratrészletet és takarófoszlány részletét hordozó töredék: előbb MNM, ltsz. 13/1896.3., majd BTM, ltsz. BTM-KO 603a; a női fejcs faragvány: MNM, ltsz. 13/1896.4., majd BTM, ltsz. BTM-KO 601., a múzeum raktáraiban évtizedek óta nem fellelhető; a negyedik darab: MNM, ltsz. 13/1896.5., majd BTM, ltsz. BTM-KO 603b, a múzeum raktáraiban nem azonosítható, és ábrájáról sem ismert semmilyen adat.

²² ENGEL-LÖVEI-VARGA 1983. 31–35. 6–8. kép; ENGEL-LÖVEI-VARGA 1984. 36, 38, 40, 42, 47–50. 9–13. kép; ENGEL-LÖVEI-VARGA 1986. 210, 212, 215–216, 220–222. 4. kép; LÖVEI-VARGA 1987b; a munkafolyamat, egyben a Stibor családi vonatkozások felismerése előtti vélemények ismertetése: LÖVEI 1999. 104–105.

²³ LÖVEI 1987. 281–283; LÖVEI 1992. 11; LÖVEI 1999; legutóbb monografikus jelleggel összefoglalva az addigi eredményeket egy gazdaságtörténeti munkákat tartalmazó tanulmánykötetben: LÖVEI 2017 – jelen tanulmány nem kis mértékben annak bizonyos eredményeit, részben szövegét is ismétli, egyben tovább is fejleszti, ezáltal művészettörténeti közegben.

zamba, anyagukat is magyarországinak tartotta.²⁴ A stabilizotóp-geokémiai vizsgálat²⁵ a kőanyag magyarországi, Gerecse-hegységbeli eredetét később igazolta is. A darabok megrendelésére leginkább II. Tvrtko bosnyák király (1404–1409, 1421–1443) 1433 vége és 1435 eleje közötti budai tartózkodása²⁶ idején kerülhetett sor. A boszniai faragványok, a férfialak páncélos, díszöves törzstörödéke, a kar- és lábvérték formája és részletei, valamint a díszkard hüvelyének díszítése alapján a „Stibor-síremlékek mestere” alkotásaként határozhatók meg. A bobovaci saroktörödékek, amelyen szárnyas angyal feje és válla látható, további bizonyítékul szolgál a budai keletkezés mellett: az angyal hajzatának körvonala, pántszerű gallérja, a fej felett kitért szárnyak egyéni formálása közvetlen párhuzama egy angyalt ábrázoló, vörösmárvány anyagú töredéken található, amely a budai Mária Magdolna-plébániatemplom feltárása során került elő.²⁷ A faragvány domborműve szembenézõ, rongált arcú, hosszú hajú, kiterjesztett szárnyú, címerpajzsot tartó angyalt ábrázol. A pajzs felületét csak nagyolva simították le, ábrája nem készült el. A bal szárny felsõ vége mellett befejezetlen, domborművû részlet látható. Az angyalt hordozó sávtól az alighanem a halotti szobornak szánt belsõ mezõ homorlattal mélyült, a tagozat felülete csak nagyolt. Tehát nem csak a budai Stibor-sírkõ készült valóban Budán, ahogy azt a kutatás mindig is feltételezte – bár jó ideig az egy ideje már teljesen tarthatatlan domonkos sírkõfaragó mûhely keretei között²⁸ –, hanem a székesfehérvári és a boszniai síremlékek is, vagyis az egész mûhely Budához köthetõ.

Idõvel megérett a helyzet a „Stibor-síremlékek mestere” ismert *œuvre*-je összeállítására is, ez a budavári Szent Zsigmond-templom feltárásához és a leletek bemutatását szolgáló, 1996-ban rendezett kiállításához kapcsolódó konferencián történt meg.²⁹ Az 1430-as évek legfontosabb, legkvalitatívusabb címeres sírlapjait a „Stibor-síremlékek mestere” köréhez kötöttem,³⁰ így a budai ún. „Châtillon”-törödéket,³¹ Perényi István asztalnokmester (†1437) rudabányai sírlapját,³² Perényi János tárnokmester (†1458) vele egykorú, vagy alig késõbbi, 1438–1439-ben faragott, terebesi (Trebisov, Szlovákia) síremlékét,³³ Frangepán (VI.) János (†1436) kissé befejezetlen, budai lelõhelyû sírkövét,³⁴

²⁴ Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine – Anđelić leletei és publikációi nem váltak azonnal ismertté a magyarországi kutatás számára, figyelmemet a kérdésre Feld István hívta fel; ANĐELIĆ 1973. 86–95; ANĐELIĆ 1979; LÖVEI 1992. 11; LÖVEI 1999. 105–106; FEKEŽA–GAVRILOVIĆ–LÖVEI 2006. (5.15 kat. sz.); SIJARIĆ 2006.

²⁵ Pintér Farkas vizsgálata.

²⁶ KLAIĆ 1890. 295, 297; *Povijest Bosne i Hercegovine* 1942. 488, 489; MÁLYUSZ 1984. 111.

²⁷ Elõbb BTM, ltsz. 55.51.1., 1992-tõl Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 92.21.M. – BERTALAN 1971. 425, 427. A boszniai és a budai törödékek kapcsolatáról: LÖVEI 1992. 11. 6. kép; LÖVEI 1999. 106. 14. kép.

²⁸ Pl. HORVÁTH H. 1932a 114, 115, 119, 123; HORVÁTH H. 1940. 37; GERÕ 1943. 299; F. MIHÁLY–LÓCSY–HOLL 1955. 38; GEREVICH L. 1956. 188.

²⁹ LÖVEI 1999. 103–121.

³⁰ LÖVEI 1999. 106–107.

³¹ BTM, ltsz. BTM-KO 79. – FORSTER 1905. 154. 91. kép; HORVÁTH H. 1932b. 15. (79. sz.); RADOCSAY 1971. 478. (65. sz.); LÖVEI 1987. 298–299 (Sz.60. kat. sz.).

³² CSOMA–CSERGHEÕ 1888. 295–298; CSERGHEÕ–CSOMA 1890c 36–39; ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 36–37. 10. kép; LÖVEI 2006b.

³³ CSOMA–CSERGHEÕ 1888. 296–300; CSERGHEÕ–CSOMA 1890c 39–46; ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 37–38. 11. kép; LÖVEI 2006a; LÖVEI–WEISZ 2016. 224–226. 7. kép.

³⁴ A sírlap felsõ fele: MNM, ltsz. 60.279.c; az alsó törödékek: Sárospatak, Rákóczi Múzeum, ltsz. 58.8.55. – RÖMER 1871. 209–210. 1. ábra; RADOCSAY 1971. 480. (70. sz.); ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 46–47. 21–23. kép.

Décsei Rohfi István fia János (†1420) ma Zágrábban őrzött, kutyenai (volt Körös megye, ma Kutina, Horvátország) sírlapját,³⁵ továbbá több címeres budai síkőtöredéket. Akkor úgy fogalmaztam, hogy mesterünk személyében „a késői Zsigmond-kor arisztokrata körökben legdivatosabb, polgári jellegű szobrász-vállalkozójának képe sejlik fel a fél évezredes homályból”,³⁶ akinek műhelyprodukcójához legutóbb egy tanulmányban további darabokat kapcsoltam,³⁷ székesfehérvári, budai, kurityáni, tornai (Turňa nad Bodvou, Szlovákia), nagyváradi (Oradea, Románia) faragványok mellett például Berzevici Péter tárnokmester (†1433) berzevicei (Brezovica nad Torsou, Szlovákia) fedlapját,³⁸ valamint Szécsi Miklós tárnokmester (†1428) és felesége, Garai Ilona (†1441) szentgotthárdi sírlapjait,³⁹ továbbá két csak rajzról ismert sziléziai síremléket⁴⁰ – nagyjából az 1410-es évek közepétől az 1440-es évekig. Marosi Ernő mutatott rá, hogy ezen vörösmárvány figurális és ornamentális emlékek legközelebbi párhuzamát egy Salzburg körül csoportosuló emlékcsoport jelenti – a 14. század végi seoni Aribo-síremléktől kiinduló stílus egyik főműve Vas Ernő (Ernst der Eiserne) stájer hercegnek (†1424) a reini ciszterci kolostorban található, vörösmárvány szarkofágfedlapja.⁴¹

Az 1440-es évek után a Stibor-műhely alkotásai eltűnni látszottak. Egyetlen rokon mű azonban jóval később még feltűnik: Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (†1474) Jankovich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ismeretlen helyről származó sírlapját az 1430-a évek legjobb színvonalú, a fentebb már említett Frangepán- és Perényi-sírkövek által reprezentált sírköcsoportjának késői követőjeként írtam le a 2002. évi Jankovich-kiállítás katalógusában, a stílus alapján a halálózási évszámhoz képest jóval korábbi, Balázs deák 1455-ben kelt végrendeletéhez esetleg kapcsolódó készítését is elképzelhetőnek tartva, aminek azonban az elhalálozás pontos dátumát tartalmazó kőirat teljesen egységes faragása ellentmond.⁴²

³⁵ Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, ltsz. 6811. ENGEL–LÖVEI 1991. 47, 48. IX/1. kép; HORVAT, Z. 1996. 37, 40. 34. kép; LÖVEI 1999. 106. 19. kép. A hosszú ideig feltételezett zágrábi székesegyházi eredettel szemben a valódi lelőhely felismerésével: VALENTIĆ–PRISTER 2002. 63. (113. kat. sz.).

³⁶ LÖVEI 1999. 104.

³⁷ LÖVEI 2017.

³⁸ RÓMER 1887; CSERGHEŐ–CSOMA 1890c 32–36; ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 22, 45–46. 20. kép; LÖVEI–WEISZ 2016. 224. 6. kép; ČOVAN 2016. 77–78. (16. kat. sz.) 29. kép.

³⁹ ZLINSZKYNÉ 1966. 259–260. 2. kép; VALTER 1981. 68. 22. kép; ZLINSZKYNÉ 1981. 370–372, 373, 376. 4–5. kép; ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. 43–45. 18–19. kép; LAHU 2002. 268–269. (79.162–163. kat. sz., Lövei Pál); LÖVEI–WEISZ 2016. 222–223. 5. kép.

⁴⁰ Gotsche (II.) Schoff (†1418?, 1420?) egykor a sziléziai Cieplice (Warmbrunn; ma Cieplice Śląskie Zdrój, Jelenia Góra) Keresztelő Szent János-templomában lévő, elpusztult, csak metszetről ismert tumbafedlapja, valamint Konrad (II.) von Nimptsch (†1446) egykor a sziléziai Świdnica (Schweidnitz) ferences templomában ugyancsak rajzilag dokumentált, azóta elveszett síremléke: CZECHOWICZ 2003. 124–125. (38. sz.), illetve 171–172. (163. sz.) 21–22. kép.

⁴¹ MAROSI 1989. 110–111. Aribo örgrófnak, a seoni kolostor alapítójának retrospektív síremlékét Simon apát készítette, a tumba oldalának apáti figurája melletti donációs felirat szerint 1395-ben, míg a fedlap Simon apát tettét ugyancsak megörökítő kőiratában 1400-as évszám szerepel: RAMISCH 1967. 205. (Nr. 153) Abb. 46; Vas Ernő síremlékére: MÜLLER 1939. 241. Abb. 3; MAYR 1972. 19–20; KRENN–VALENTINITSCH 1978. 293, 298–299. (Kat.-Nr. 260) Abb. 98; WOISETSCHLÄGER 1979. 83. Bild 50; MAYR 1979. 12. Fig. 3.

⁴² MNM, ltsz. 15.1860.2. – LÖVEI–RITOÓKNÉ 2002. 115–116. (65. kat. sz.); LÖVEI–WEISZ 2016. 246–247. 21. kép.

Igencsak feltűnő ebben az anyagban a főpapi síremlékek hiánya, ugyanakkor a Stibor-mester tevékenysége az 1430-as évek második felétől időbeli átfedést mutat a figurális főpapi síremlékeknek Tóth Sándor által vizsgált, említett csoportjának kezdeteivel. Egy magát erősen világi arisztokratákra korlátozó, valamint esetleg külön egy főpapi megbízásokra szakosodó műhely párhuzamos működését a mindkét esetben meghatározó bárói családok egyező köre azonban nem teszi túlságosan valószínűvé (más kérdés az esetleges földrajzi elkülönülés, Budán kívül például nagyon is lehetséges, időnként egyértelműen meg is fogható a vörösmárvány műhelyszerű esztergomi feldolgozása a síremlék-készítés területén is).⁴³ Az is nyilvánvaló, hogy ilyesfajta piaci „önkorlátozáshoz” a kő- és a vörösmárvány-megmunkálás fogásainak esetleges sajátosságai nem adnak alapot: a legcsekélyebb technikai vagy művészi különbség sem adódhatott a vitézi vagy a főpapi síremlékek előállításánál, csak a viselet, a motívumok különböztek.

Marosi Ernő óvatosan felvetette már valamiféle összefüggésnek legalábbis megmondásra érdemes lehetőségét: „Magának a Stibor-mesternek valóságos tevékenységéről is főleg csak a lovagi síremlékek műfajában van – egyoldalú – elképzelésünk, s ugyanebben az időben (az 1430-as években) kevés fogalmunk arról, mi tulajdonítható neki és műhelyének – esetleg más budai műhelynek – például a címeres vagy a főpapi síremlékek területén. [...] A főpapi síremlékek területén [...] vezérelmének kínálkozik Berzevici Gergely (*sic*) [...] nyitrai sírköve, amely úgy tűnik, egy legalább az 1460-as évekig [...] nyúló produkció élén áll.”⁴⁴

A figurális főpapi síremlékek stílusának alapvetően a papi ornátus drapériakezelésén keresztül jellemezhető motívumkincse azonban sem a páncélos vitézi figurákkal, sem a sisaktakarók foszlányrendszerével nem mutatnak átfedést, így stiláris összevetésre nemigen adódik lehetőség. Olyan síremlékünk, sírkőtöredékünk is csak elvétve akad a 15. század második-harmadik negyedéből, amelyen a vitézi síremlékek gyakori kelleke, a lábfejek alá helyezett oroslán drapériához kapcsolódik. Ezek közül az egyedül épen fennmaradt alkotás Szentgyörgyi és Bazini (III.) György (†1467) tumbafedlapja Pozsonyszentgyörgyön (Svätý Jur, Szlovákia), amely azonban a hazai „fősodortól” távol álló, passzau import mű.⁴⁵ Hasonló mértékben épen fennmaradt, már egyértelműen hazai alkotás csak a század utolsó két évtizedéből ismert, a két Szapolyai-síremlék Szepeshelyen (Spišská Kapitula, Szlovákia),⁴⁶ valamint a terebesi figurális Perényi-síremlék.⁴⁷ Az oroslános-drapériás töredékek közül a Halászbástyán befalazott, a Stibor-mesterhez köthető oroslán⁴⁸ Némethy Lajost az óbudai egykori Viktória-téglagyár területén feküdt középkori kolostor (fehéregyházai pálosok?) (kerengő)folyosóján 1884-ben előkerült, ugyan-

⁴³ TAKÁCS I. 1988; MIKÓ 1986.

⁴⁴ MAROSI 2006. 563.

⁴⁵ LÖVEI 2006c 126–127.

⁴⁶ Szapolyai Imre és Szapolyai István síremlékei: CSERGHEŐ–CSOMA 1890a 133–136; CSERGHEŐ–CSOMA 1890b; DIVALD 1906. 101–104. 76. kép, XX/1–2. tábla; BALOGH 1985. 251–252; KRESÁK 1988. 22, 23; LUXOVÁ 2003. 332, 667–668. (2.2.10. és 2.2.11. kat. sz.) 275, 280–281. kép; VARGA 2008; LÖVEI–WEISZ 2016. 230–231. 9. kép.

⁴⁷ CSERGHEŐ–CSOMA 1888. 300–302; BALOGH 1974. 36; BALOGH 1985. 251–252.

⁴⁸ LÖVEI 2017. 424–425, 455. 55. kép.

csak vörösmárvány szarkofágfedlap-töredék⁴⁹ oroslánjára emlékeztette,⁵⁰ nem teljesen megalapozatlanul. Az állat hátára itt is drapéria borul, amelyen páncélsarus lábfej áll. A vitézi ábrázolás azonban az állat feje mellett fonott zsinórokon függő, egyértelműen az egyháziakra jellemző, rangjelző bojtjaival párosul. A bárói rangra utaló páncélos figura és az egyházi bojtok egyedül a vránai perjelek esetében kapcsolódhattak össze a magyarországi emléktanyagban. A töredék stílusát tekintve leginkább Szentgyörgyi Székely Tamás jöhet szóba, aki 1450–1462 között volt vránai perjel, esetleg utóda, Szentgyörgyi Székely János, aki 1465–1468 között. A következő perjel, Beriszló Bertalan (1475–1512) véleményem szerint már kiesik a lehetőségek köréből.⁵¹

Síremlékeik összevetéséhez a világi arisztokraták és a főpapok családi kapcsolódása jelenthet némi fogódzót, már azonnal a főpapi csoport kezdetén álló Berzeviciek esetében is: György püspök a berzevicei sírköve kapcsán már említett Berzevici Péter tárnokmester fia volt.⁵² Az utóbb az esztergomi Szécsi-sírkő alá temetett érsek készíttethette el szüleinek, Szécsi Miklós tárnokmesternek és Garai Ilonának szentgotthárdi sírlapjait, valószínűleg az anyja 1441. évi halálát követően. Az epigráfiai jellemzők legalábbis nem mondanak ellent a kapcsolódásnak: a nyitrai sírfeliratban a *magnificus* szó kezdőbetűje egy jellegzetes, ferdén áthúzott *m*. Ez a forma a Stibor-mester körének jellegzetesnek mondható betűformája, amely vagy az ezer (*millesimo*) rövidítéseként/kezdőbetűjeként, vagy fontos jelentésű szó (*memorie, mensis, magnificus, miles*) kezdőbetűjeként, vagyis mindig kiemelt helyen tűnik fel a kurityáni Perényi-sírkövön, a bobovaci királysíremléken, a budai ferences kolostor vitézi síremlékén, a Magyar Nemzeti Múzeum Nagyboldogasszony-templomból származó, sárkányrendes címerű, töredékes sírkövön, a szentgotthárdi Garai-sírkövön, a nagyváradi és a szőlősgyöröki töredékeken, míg a Perényi János terebesi sírkövén majdnem, Konrad (II.) von Nimptsch (†1446) az ábrázolási típusa alapján ugyancsak a Stibor-mesterhez köthető, elpusztult sziléziai síremlékének rajzain pedig teljesen vízszintes az áthúzás. (8. kép) Azt, hogy a forma, viszonylagos egyszerűsége mellett sem volt mindennapi, mutatja, hogy a sziléziai síremlékek katalógusában egyedül a Nimptsch-síremléken látható,⁵³ a középkori Poroszország és Lengyelország emléktanyagában egyáltalán nem fordul elő,⁵⁴ és Ausztria, Bajorország általam ismert alkotásain sem lelhető fel szinte sehol sem. Egyetlen helyen, mégpedig az Augsburgban vörösmárványból, valamint az ún. *Grüntnerstein*ből készült sírköveken tűnik fel a betűforma a 15. század első felében, vagyis a „Stibor-mester” tevékenységével egyidejűleg, más, hozzá sokban hasonló megoldásokkal, így az *m* második és harmadik

⁴⁹ BTM, ltsz. BTM-KO 1149. – n. n. 1884; THOLT 1886. 69; GÖMÖRI HAVAS 1890. 37, 39; DIVALD 1903. 57. 19. kép; GARÁDY 1937. 257; RADOCSAY 1971. 474. (39. sz.); LÖVEI 1994; LÖVEI 2017. 455–456. 102–103. kép.

⁵⁰ NÉMETHY 1884. 206.

⁵¹ A töredéket ezzel szemben Beriszló Bertalan síremlékéhez köti: PROHNENKO–ZSILENKO–BUZÁS 2016. 16. 19. 17. kép. A vránai perjelek adatai: C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016. 59.

⁵² Berzevici György 1937. november 5-én még nyitrai püspök, utódja, Szécsi Dénes 1438. november 8-án már az: ENGEL 1996. I. 72. Így, bár a sírkőről az évszám lekopott, Berzevici elhunytának olvashatóan megmaradt karácsonyi napja (december 25.) egyértelműen meghatározza az 1437-es évet.

⁵³ Vö. CZECHOWICZ 2003.

⁵⁴ Vö. MROZOWSKI 1994; JURKOWLANIEC 2015.

Kurityán, Perényi Imre

Bobovac, boszniai királysíremlék

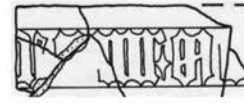
Bobovac, boszniai királysíremlék

Buda, ferences kolostor

Buda, Nagyboldogasszony-templom

Buda, Nagyboldogasszony-templom

Szőlősgyőrök

Nagyvárad, Margit

Nagyvárad, Margit

Szentgotthárd, Garai Ilona

Terebes, Perényi János

Terebes, Perényi János

Buda, domonkos kolostor

Ásványráró, keresztelőmedence

Szilézia, Konrad von Nimptsch

Nyitra, Berzevici György

Vajdahunyad

Buda, domonkos kolostor

8. A vonallal áthúzott, jellegzetes „m” betűk példái

„lába” közötti egy vagy két ferde vagy vízszintes áthúzással, illetve a teljes *m* két ferde vonallal való áthúzásával együtt – többségükben az 1000-et jelölő *m* esetében – leginkább az 1420-tól 1446-ban bekövetkezett haláláig tevékeny Ulrich mester alkotásain.⁵⁵

⁵⁵ Anna von Ellerbach (†1422), Andreas Steck (†1429), Johannes von Roth kanonok (†1431), Friedrich Toner von Biberach (†1436) sírlapjai, valamennyi az augsburgi székesegyház kerengőjében; Conrad és Afra Hirn, 1425 között, Augsburg, székesegyház; Hartmann Sulzer d. Ä. (†1375) és felesége, Adelheid (†14..) töredékes sírköve, 1425/30, Augsburg, Maximiliansmuseum; Claus Hofmair gyógyszerész (†1427) és felesége, Borbála (†1415) kriptafedlapja, Augsburg, St. Moritz; Johannes Kissingner (†1428) apát síremléke, Augsburg, St. Ulrich und Afra; Ulrich von Teck herceg (†1432) és felesége, Ursula, badeni őrgrófnő (†1429) tumba-fedlapja, Mindelheim, Stadtpfarrkirche; LIEPKE 1979. 19–20, 42–46, 52–64, 103–104, 105. Abb. 11–12, 17, 28, 31, 39, 41–42, 44, 46; LIEPKE 1986. 6. Abb. 5–7; Ulrich mester műhelyétől függetlennek ítélt, de ugyancsak augsburgi készítésű, nem vörösmárványból faragott darabokon: Margarete von Freyberg, szül. von Stadion (†1439) epitáfiuma, Landsberg a. Lech, Stadtpfarrkirche; Conrad von Minwitz (†1442) sírlapja, Augsburg, a székesegyház kerengőjében; LIEPKE 1986. 27–30, 32–34, 109, 110. Abb. 21–22, 26.

9. Dobói Miklós pannonthalmi apát (†1438/39)
sírlapja, Pannonhalma, Főapátság
Fotó: Takács Imre

10. Főpap [Pálóci György esztergomi érsek
(†1439)?] síremlékének töredéke
Esztergom, Vármúzeum. Fotó: Lővei Pál

A főpapi síremlékcsoport két további faragvánnyal is bővíthetőnek látszik. Az *m* betű jellegzetes áthúzása ugyan nem jelenik meg Dobói Miklós pannonthalmi apát (†1438/39) erősen hiányos sírfeliratának egyetlen, önmagában is töredékesen fennmaradt *m* betűjén, a mélyített keretszalagot kitöltő, szépen formált minuszkulák jellege, egyes betűk – így az *x*-ek – szerkesztésmódja azonban jól összevethető a Stibor-síremlékek mesteréhez és műhelyéhez köthető síremlékek epigráfiai részleteivel. Az *mccccxx* jelölését követően befejezetlenül hagyott halálórási évszám alapján még az apát életében, az 1430-as években kifaragott pannonthalmi sírlap (9. kép) járólapként lefelé fordítva, megcsonkítva került elő 1988-ban,⁵⁶ róla a domborművű papi figurát, a fej alatti párnával és a mellé helyezett pásztorbottal együtt teljesen lefaragták – a csak körvonalaiiban megőrződött ábrázolás stílárís összevetésre nem alkalmas.⁵⁷ Mindenesetre legalábbis felvehető a budai műhelyhez kötése. Egy ismeretlen lelőhelyű esztergomi töredék⁵⁸ mélyített háttérű sávból kiemelkedő minuszkulái ugyancsak jó kvalitásról árulkodnak. (10. kép) A néhány megmaradt betű közel áll a Stibor-műhely betűkészletéhez, ahogy annak karéjos keretű tükreihez hasonlít a pásztorbot kampóját egyik oldalon határoló – és eredetileg nyilván az egész domborművű figurát felülről lezáró –, ívelt keretforma is. Stílusa, a pásztorbot kampóját díszítő levéldísz tagoltsága alapján a színvonalas töredék a 15. század középső harmadára keltezhető, és leginkább érseki sírkőhöz köthető. Az ebben az időszakban hivatalban volt esztergomi

⁵⁶ László Csaba lelete.

⁵⁷ LŐVEI 1996. 310, 314–315. (II.27. kat. sz.); VÁRADY 1999. 22, 34, 52–53. (16. sz.) 18/1, 37/2. kép.

⁵⁸ LŐVEI 2004. 162. (27. kat. sz.).

érsekek közül Szécsi Dénes és Vitéz János (†1472) sírköve fennmaradt. A század első felének érsekei közül Hohenlohe György érseki adminisztrátor (†1423) passauai püspök volt.⁵⁹ Így csak Kanizsai János (†1418) és Pálóci György (†1439) síremlékét nem ismerjük – feltehető, hogy Pálóci György síremlékének részletéről van szó.

Szécsi Dénes esztergomi síremlékének (4. kép) hullámzó feliratszalagja ismétlődik utódja, Vitéz János esztergomi érsek szokatlanul keskeny, csupán apostoli keresztet és címerpajzsot ábrázoló korábbi sírkövén.⁶⁰ (11. kép) Később egy, a hullámzó szalag motívumát ismét felhasználó, figurális síremlék is készült a bíborosnak,⁶¹ a feliratszalag mélyített sávjának domború betűi azonban már a korai humanista kapitális dekoratív típusát⁶² mutatják. (12. kép) Ez a két lap jelentősen távolabb áll Szécsi Dénes síremlékétől, mint a fentebb vázolt főpapi csoport darabjai. A hullámzó szalag alkalmazása akár azzal a szemléletmóddal is jól magyarázható, hogy a főpapi sírkövek ábrázolása, függetlenül a stílus változásaitól, ugyanazt – a többi helyszíntől eltérő – motívális ábrázolási típust mutatja, akár évszázadokon át Gyulafehérváron (Alba Iulia, Románia), Pécsen, Nyitrán, Esztergomban, minden olyan püspöki székhelyen, ahol ilyen következtetések levonását az emléktanyag száma és jellege egyáltalán lehetővé teszi.⁶³ A meg-megtörő feliratszalagra hasonló technikával és betűtípussal vésett felirat egy további példája a visegrádi oroszlános falikút baldachinlemezének alsó, címerdíszes lapja, a figurális Vitéz-síremlékhez hasonlóan már korai humanista betűtípusú felirattal, benne töredékes, 1483-ra kiegészíthető évszámmal.⁶⁴ (13. kép) Az oroszlános kút egyébként a visegrádi Mátyás-kori kutak és más vörösmárvány szobrászati díszek közül kiválik gótikus stílusával és grafikus jellegű, kevésbé finom formálásával, nem is feltétlenül kellett Visegrádon készülnie, készen a helyszínre hozhatták, akár Budáról is.

A mélyített sávban domború betűs feliratot hordozó, hullámzó szalag ezeknél, sőt a Szécsi-sírkőnél is korábbi példája a vajdahunyadi (Hunedoara, Románia) vár Hunyadi János építkezéseire köthető, földszinti nagytermében,⁶⁵ 1452-es évszámmal kezdve a középső oszlopsor egyik fejezetét teljesen körbefonva található.⁶⁶ (14. kép) Benne a *magnificus* szó *m*-je a már ismert, ferde vonallal áthúzott formát mutatja. Valamennyi fejezet anyaga fehér mészkő, alattuk azonban a nyolcszögű oszloptörzsek vörösmárványból készültek. A vörösmárvány egyértelműen az ország központi területéről került az erdélyi várba, minden bizonnyal már kifaragva, legfeljebb a végső csiszolást hagyva a helyszíni

⁵⁹ ENGEL 1996. I. 64.

⁶⁰ MATHES 1827. 65. (§. 103.) Tab. VII. lit. C; HORVÁTH H. 1941. 9'; HORVÁTH I. 1982. 140. (Kat.-Nr. 12b); VÁRADY 1999. 22, 34, 36, 44–45. (7. sz.).

⁶¹ MATHES 1827. 64, 65, (§. 102.) 90. (15. jegyzet) Tab. VII. lit. B.; PAÚR 1859; VERNEI-KRONBERGER 1939. 37, 38, 40, 50, 56, 17. tábla; HORVÁTH H. 1941. 9*, 29–31. XXXII. kép; HORVÁTH I. 1982. 139–140. (Kat.-Nr. 12a); MÍRÓ 2005. 211–212. 9. kép.

⁶² LŐVEI 1989. 171.

⁶³ LŐVEI-VÁRGA 1987a 592; LŐVEI 2016. 212–214.

⁶⁴ SZAKÁL 1959. 328. 12–13. kép; BALOGH 1966. I. 245–247; II. 312. kép; BUZÁS (LaHu 2.) 1990. 42, 58. (204. jegyzet); LŐVEI 2017. 463. 108–110. kép.

⁶⁵ MÖLLER 1913. 14, 15. 52. kép, XX. tábla; ENTZ 1996. 103. 161. kép.

⁶⁶ MÖLLER 1913. XX/2–5. tábla; ENTZ 1996. 103. (6. jegyzet); LUPESCU 2008.

11. Vitéz János esztergomi érsek (†1472) korábbi sírköve, Esztergom, a Bazilika altemploma
Fotó: Budapest, Műemléki Fotótár

12. Vitéz János esztergomi érsek (†1472) síremléke, 1480 körül?, Esztergom, a Bazilika altemploma
Fotó: Budapest, Műemléki Fotótár

összeállító munkát végző műhelytagokra, és nehéz feltételezni, hogy az oszloptörzsekhez tartozó fejezetek ne a központi műhelyben készültek volna (anyaguk természetudományos vizsgálatára azonban eddig nem került sor, így a Buda környéki mészkövekhez hasonló, a többi vajdahunyadi kőanyagtól eltérő megjelenésük erősen szubjektív vélekedés).

13. A visegrádi oroszlanos falikút töredékes baldachinlemeze, 1483, Visegrád, Mátyás Király Múzeum. Fotó: Lövei Pál

14. A vajdahunyadi (Hunedoara, Románia) vár földszinti nagytermének 1452-es évszámú, feliratszalagos oszlopfejezete a vörösmárvány oszloptörzs felső részével
Fotó: Lövei Pál

Sírlapot keretező, hullámzó feliratszalagok a korábbi magyarországi síremlékanyagban nem ismertek. Figurák tartotta vagy a belső mezőben lebegő írásszalag természetesen akad, ha nem is túl nagy számban. A feliratszalagot tartó emberalakoknak óriási ikonográfiai hagyományuk volt a fal-, könyv- és táblaképfestészetben, de ilyesfajta emlékek a vajdahunyadi fejezeten körbefutó vagy a Szécsi Dénes síremlékét övező szalagok ötletadóinak aligha tarthatók. Az utóbbinál korábbi, hozzá közel álló megoldások elvéte említhetők Salzburg ma Felső-Ausztriába eső környezetében. A Hans Kuchler (†1436) *Erblandmarschallt* feleségével együtt ábrázoló, berakásokkal színezett tumbafedlap a Mattighofenben a férfi által alapított egykori Stiftskirchében, a mai plébániatemplomban mind a négy oldalon végigfutó írásszalagot hordoz, Friedrich Gunderstorfer kanonok (†1448) félprofilban ábrázolt alakja a Braunau am Inn közelében fekvő Ranshofen egykori prépostsági templomában pedig kezével megfogja a három oldalon húzódó (a láb alatt elhagyták) szalagot (15. kép) – a feliratot mindkettőn vésett betűkkel alakították ki.⁶⁷ Ezek, vagy hasonló darabok adhatták az ötletet a már a Salzach folyó bajor oldalán, Mattighofentől és Ranshofentől azonban csupán 20–30 km távolságban fekvő Burghausenben nagyjából 1475 és 1504 között működő Franz Sickingernek, de ő a motí-

⁶⁷ LIEDEKE 1981. 82. Abb. 67, 69.

vumot tökéletesre fejlesztve már mélyített háttérből domborúan kiemelkedő betűkkel írta tele a szalagokat. (16. kép) A Volker Liedke által összeállított műtárgylista szerint az ő mintegy hatvan síremléket és epitáfiumot számláló *œuvre*-jén⁶⁸ belül nyolc címeres és figurális sírfedlap hordoz tekeredő keretszalagot.⁶⁹ Franz Sickinger hatására, valamivel még később Mühldorf am Inn kőfaragóműhelyében készült az Au am Inn ágostonos kanonokrendi kolostortemplomában eltemetett Wilhelm Helfendorfer prépost (†1504), valamint az 1515-ben eltemetett Christian Sperrer prépost két figurális síremléke⁷⁰ – valójában igényben ezek mérhetőek a két alakos esztergomi érseksíremlékhez. A burghauseni mester szalagjain és más, hagyományos keretű síremlékein, továbbá epitáfiumtábláinak párhuzamos soraiban is a betűk nem töltik ki a mélyített háttérsávok teljes magasságát (ez jellemzi a mühldorfi mester két síremlékét is), ebben a magyarországi emlékektől – nemcsak a Stibor-mester körének alkotásaitól – eltérnek, azokon ugyanis a betűk ritka és késői kivételektől eltekintve alul-felül érintkeznek a sávok széleivel. A magyarországitól eltérő megoldás egyébként nem csupán Franz Sickingerre volt jellemző, általánosabb jellemzője a Salzburg-bajor vidékek késő gótikus sírkőfaragásának, például a nagyjából 1437 és 1510 között működő müncheni Haldner-műhely is így dolgozott.⁷¹

A Sickinger-műhely később kezdte munkáját, mint ahogy a vajdahunyadi és az első esztergomi írásszalagos alkotások megszülettek. Valószínűleg a salzburgi példaképek lehettek közösek, ezek azonban már nem a „Stibor-síremlékek mestere” 15. század elejei iskolázottságának a tanúi voltak, hanem 1430–1440-es évekbeli újabb alkotások. Ezek egyébként, ahogy azt a Kuchler-fedlap és a Gunderstorfer-síremlék tanúsítja, ugyancsak a lágy stílus hagyományát vitték tovább. Itt említendő meg az is, hogy a freisingi Grünwalder-síremléken a püspökfigura lába alá helyezett *pedum*hoz hasonló megoldások a magyarországi főpapi síremlékcsoport egyes alkotásaira, így Berzevici György nyitrai, Szécsi Dénes esztergomi és Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári síremlékére is jellemzők. A Stibor-műhelybe tehát valamikor az 1440-es években, legkésőbb 1450 körül új művészi impulzusok érkeztek – valószínűleg egy újabb mester jóvoltából, aki a Stibor-mester iskolázottságának helyszínein, a vörösmárvány-faragás salzburgi/bajor központjaiban tett szert a saját tapasztalataira, amelyek azonban jól összeegyeztethetőek voltak a műhely akkor már vagy három évtizedes hagyományaival, stílári igazodásával, technikai tudásával. Az új mester „bátorságát” jelezhetik a vajdahunyadi vörösmárvány oszloptörzsek is, amelyek készítéséhez a gerecei vörösmárvány valójában nem volt elég homogén, ezért később meg is kellett őket vasalni. A visegrádi kút azt mutatja, hogy talán azt sincs okunk feltételezni, hogy az 1470-es években a tevékenység a műhelyben hirtelen megszakadt volna – oroszlánjainak hasukon fekvő pozitúrája például a vránai perjel budai fedlapja oroszlánjának beállításával rokon. A kút modernebb, a lágy stílustól már teljesen elszakadt jellemzői azonban talán ismét egy generációs váltásról tanúskodhatnak.

⁶⁸ LIEDKE 1981.

⁶⁹ LIEDKE 1981. Abb. 75–76, 79, 81–82, 84, 90, 92, 94–95, 97–98, 111.

⁷⁰ LIEDKE 1981. 128. Abb. 111; LIEDKE 1989. 20–24. Abb. 21–22.

⁷¹ LIEDKE 1974. Abb. 10–11, 13–15, 17–18, 21, 23–30, 38–46, 48–59, 61–71, 73–74, 76–78, 81, 90–91, 96.

15. Friedrich Gunderstorfer kanonok (†1448) sírlapja Ranshofen egykori prépostsági templomában. Fotó: Lővei Pál

16. Ulrich Zächenperger polgármester (†1492) és két felesége síremléke a burghauseni plébániatemplom külső szentélyfalában. Fotó: Lővei Pál

A budai műhely második generációját az elsőhöz nem csupán a kontinuos főpapi síremlékcsoport időbeli átfedése, vagy a jellegzetes *m* betű vajdahunyadi megléte köthette. A vajdahunyadi várban a csigalépcső-feljáró udvari bejáratának kaputimpanonjában a két angyal által hordozott Hunyadi-címert Marosi Ernő ugyanazzal a 14. század végi, seeoni Aribo-síremléktől és Rupert Pipan ambergi síremlékétől a 15. század második feléig követhető bajor és salzburgi körrel, illetve e kör stájerországi kisugárzásának központi emlékével, Vas Ernő herceg reini síremlékével kapcsolta össze, mint a budai Stibor-síremléket.⁷² A reini síremlék egyik szárnyukat felemelő, a másikat lefelé hajtó, a herceg köpenyének szegélyét tartó angyalalakjainak beállítása lényegében azonos a vajdahunyadi címer karéjos keretét emelő angyalokéval, a lefelé fordított szárnyak „hurokszerűen” rajzolt élével egyetemben. A timpanon fehér kőanyaga egyezőnek tűnik a vajdahunyadi nagyterem fejezeteinek anyagával, és a sisak takarófoszlányai és a némelyik fejezetet díszítő indák is erősen hasonlók.⁷³ Az indadísz/takarófoszlányok azonos formálása

⁷² MAROSI 1983. 307–308. A timpanonról: MÖLLER 1913. XIX/1, XXI. tábla; ENTZ 1996. 104; LUPESCU 2006. 158–159.

⁷³ LŐVEI 2017. 468–469. 117. kép.

és a sisakdísz Hunyadi-hollójának a timpanon angyalszárnyaihoz hasonló szárnyalakítása alapján ehhez az együtteshez kapcsolható a várkáporna boltozatának a karzat feletti, Hunyadi-címeres záróköve is.⁷⁴ Semmiképpen nem állítható azonban, hogy ez lenne Hunyadi János vajdahunyadi építkezéseinek egyetlen stílusrétege: Radu Lupescu mutatott rá egyes faragványok – a Valois-család címerével is kísért – franciás jellegzetességeire (ő egyébként a csigalépcső-feljáró kaputimpanonjával kapcsolatban sem zárta ki a francia kapcsolatot).⁷⁵ A helyzet a kormányzó várában hasonló volt ahhoz, amilyenről a Zsigmond kori budai szoborlelet tanúskodik: egymás mellett és egymással párhuzamosan több kőfaragó csoport és műhely dolgozott az egyetlen gárda számára túlságosan nagy feladatok megvalósításán.

*

Ha a főpapi síremlékcsoportnak a Stibor-műhelyhez kapcsolása valóban megalapozott, a 15. század tízes éveinek második felétől, 1420 tájától körülbelül az 1470-es évek közepéig (a visegrádi kút alapján akár tovább is) folyamatos műhelygyakorlatra utal az emlékmű – ami megmagyarázná Keszi Balázs 1470-es évek közepe táján készült sírlapjának⁷⁶ a Stibor-műhely címeres alkotásaival fennálló, felfogásbeli és formai rokonságát. Az egész időszakban aligha egyetlen mester/tulajdonos vezette a műhelyt, mivel egy hatvan éven át tevékeny, legalább nyolcvan évet megélt kőfaragó a középkori Budán nem túl valószínű. Egy lehetséges váltás valamikor a negyvenes évek végére, a 15. század közepére valószínűsíthető, amelyhez az esztergomi Szécsi-síremlék hullámzó keretszalagjának sajátos motívuma nyújthat fogódzót.

⁷⁴ MÖLLER 1913. XIX/2. tábla; ENTZ 1996. 103; LÓVEI 2017. 469. 118. kép.

⁷⁵ LUPESCU 2006. 157–163, 178; LÓVEI 2008. 170; PAPP 2014. 29; továbbá FEHÉR–HALMOS 2014.

⁷⁶ Ld. a 42. jegyzetet.

IRODALOM

- ANDELIC 1973 Pavao ANDELIC: *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta Bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1973.
- ANDELIC 1979 Pavao ANDELIC: Dobrothee Gorjanska, reine de Bosnie. *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums*, Band VI, Heft A, Archäologie, 1979. 289–308.
- BALOGH 1966 BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. I–II.
- BALOGH 1974 BALOGH Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek I. *Ars Hungarica*, 2. 1974. 27–58.
- BALOGH 1985 BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, Magvető, 1985.
- BENKER 1956 Sigmund BENKER: Zum Werk Jakob Kaschauers. In: *Aufsätze zur Kunstgeschichte und Prinzipienlehre. Festschrift für Hans Sedlmayr*. kézirat, Kunsthistorisches Seminar der Universität München, 1956.
- BERTALAN 1971 BERTALAN Vilmosné: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásátásáról. *Budapest Régiségei*, 22. 1971. 419–428.
- BUZÁS (LaHu 2.) 1990 BUZÁS Gergely: *Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északeleti palota*. (Lapidarium Hungaricum, Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 2. Pest megye I.) Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség, 1990.
- C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSEFALVI 2016 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSEFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. 2016 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2016.
- ČOVAN 2016 Miroslav ČOVAN: *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*. (Corpus Inscriptionum Slovaciae 1 / Nápisy na Slovensku 1) Martin, 2016.
- CZECHOWICZ 2003 Bogusław CZECHOWICZ: *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003.
- CSERGHEŐ–CSOMA 1888 CSOMA József – CSERGHEŐ Géza: A Perényiek középkori síremlékei. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. F. 8. 1888. 295–303.
- CSERGHEŐ–CSOMA 1890a CSOMA József – CSERGHEŐ Géza: Szapolyay István és Csetneky István sírkövei. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. F. 10. 1890. 133–140.
- CSERGHEŐ–CSOMA 1890b CSOMA József – CSERGHEŐ Géza: Szapolyay Imre sírköve. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. F. 10. 1890. 342–345.
- CSERGHEŐ–CSOMA 1890c Géza von CSERGHEŐ – Jozef von CSOMA: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn*. Budapest, 1890.
- DIVALD 1903 DIVALD Kornél: *Budapest művészete a török hódoltság előtt*. (Művészeti Könyvtár) Budapest, Lampel, 1903.
- DIVALD 1906 DIVALD Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei II*. Budapest, Szepesvármegyei Történelmi Társulat, 1906.
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1996. I–II.
- ENGEL–LÖVEI 1991 ENGEL Pál – LÖVEI Pál: A gerecei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. *Annales de la Galerie Nationale Hongroise – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1991. 47–51.
- ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983 ENGEL Pál – LÖVEI Pál – VARGA Livia: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica*, 11. 1983/1. 21–48.
- ENGEL–LÖVEI–VARGA 1984 ENGEL Pál – LÖVEI Pál – VARGA Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. *Acta Historiae Artium*, 30. 1984. 33–63.
- ENGEL–LÖVEI–VARGA 1986 ENGEL Pál – LÖVEI Pál – VARGA Livia: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Budapest, Gondolat, 1986. 203–233.

- ENTZ 1996 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996.
- F. MIHÁLY–LÓCSY– HOLL 1955 F. MIHÁLY Ida – LÓCSY Erzsébet – HOLL Imre: *A középkori Buda és Pest*. (Múzeumi Füzetek) Budapest, 1955.
- FEHÉR–HALMOS 2014 FEHÉR Krisztina – HALMOS Balázs: Hunyadi János vajdahunyadi várának burgundiai kapcsolatai. *Műemlékvédelem*, 58. 2014. 244–251.
- FEKEŽA–GAVRILOVIĆ–LŐVEI 2006 Bosnyák királyok síremlékeinek töredékei. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre – JÉKELY Zsombor – PAPP Szilárd – POSZLER Györgyi. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art. Mainz, Philipp von Zabern, 2006. Kat. 5.15. (L. F. – M. G. – L. P.) [Lidija Fekeža – Margita Gavrilović – Lővei Pál] 450–451.
- FORSTER 1905 FORSTER Gyula: A budavári Halászbástya és a domokos-szerzetesek templomának romjai. In: *Magyarország Műemlékei I*. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, 1905. 148–156.
- GARÁDY 1937 GARÁDY Sándor: Az óbudai Fehéregyháza. *Történetírás*, 1. 1937. 248–270.
- GEREVICH L. 1956 GEREVICH László: Gótika és proto-renaissance (A XIV. század végétől a XV. század derekáig). In: *A magyarországi művészet története I*. Főszerk. FÜLEP Lajos. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1956. 175–214.
- GERŐ 1943 Ifj. GERŐ László: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. *Budapest Régiségei*, 13. 1943. 295–318.
- GÖMÖRI HAVAS 1890 GÖMÖRI HAVAS Sándor: Az ó-budai Fehéregyház. *Budapest Régiségei*, 2. 1890. 3–50.
- HORVÁT A. 1980 Angela HORVÁT: Epitaph des Johannes de Zela aus Djakovo. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 53–59.
- HORVAT Z. 1996 Zorislav HORVAT: *Katalog gotičkih profila*. Zagreb, Društvo Povjesničara Umjetnosti Hrvatske, 1992.
- HORVÁTH H. 1932a HORVÁTH Henrik: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. *Magyar Művészet*, 8. 1932. 89–128, 149–165.
- HORVÁTH H. 1932b HORVÁTH Henrik: *A Fővárosi Múzeum Köemléktárának leíró lajstroma*. Budapest, Budapest Székesfőváros Kiadása, 1932.
- HORVÁTH H. 1940 HORVÁTH Henrik: *Korvin Mátyás és a művészet*. Budapest, Franklin, 1940.
- HORVÁTH H. 1941 HORVÁTH Henrik: *Középkori budai fejek*. Budapest, 1941.
- HORVÁTH I. 1982 Das Grabmal des Graner Erzbischofs Johannes Vitéz (1472). In: *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*, Schallaburg 1982. Hrsg. von Gottfried STANGLER – Tibor KLANICZAY – Gyöngyi TÖRÖK. Ausstellung. Wien, Niederösterreichisches Landesregierung, 1982. Kat. 12. (I.H.) [Horváth, István] 139–140.
- HUBEL 1989 Achim HUBEL: Mittelalterliche Plastik in Kreuzgang und Kapitelhaus des Regensburger Domes. In: *Der Dom zu Regensburg: Ausgrabung – Restaurierung – Forschung*. Ausstellung anlässlich der Beendigung der Innenrestaurierung des Regensburger Domes 1984–1988. Hrsg. von Achim HUBEL et al. München–Zürich, Schnell und Steiner, 1989. 53–72.
- JURKOWLANIEC 2015 Tadeusz JURKOWLANIEC: *Nagrobki średniowieczne w Prusach*. Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2015.
- K. PALÁGYI–TÓTH S. 1976 K. PALÁGYI Sylvia – TÓTH Sándor: *A római és középkori kőtár katalógusa*. Tihanyi Múzeum. Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. A Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1976.
- KLAIĆ 1890 Vjekoslav KLAJČ: *Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig*. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 22.) BOJNICIĆ Iván német átdolgozása után fordította SZAMOTA István. Nagybecskerek, 1890.
- KRENN–VALENTINITSCH 1978 Peter KRENN – Helfried VALENTINITSCH: Grabmalplastik. In: *Gotik in der Steiermark. Landesausstellung*. Ausstellungskatalog. Hrsg. von Helmut J. MEZLER-ANDELBERG et al. Stift St. Lambrecht [Graz], Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, 1978. 291–303.

- KRESÁK 1988 Fedor KRESÁK: Úvahy o renesancii na Slovensku, najmä o architektúre. *Ars*, 21. 1988/1. 21–50.
- LAHU 2002 *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 6. Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd–Zseny. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002.*
- LIEDKE 1974 Volker LIEDKE: *Die Haldner und das Kaisergrabmal in der Frauenkirche zu München.* (Ars Bavarica, 1. Bd. 2.) München, Kunstbuchverlag Maria Weber, 1974.
- LIEDKE 1979 Volker LIEDKE: *Die Augsburg Sepulkralskulptur der Spätgotik. Teil 1. Zum Leben und Werk des Meisters Ulrich Wolffhartschauer.* (Studien zur Sepulkralskulptur der Gotik und Renaissance in Deutschland und Österreich. Bd. 2.) München, 1979.
- LIEDKE 1981 Volker LIEDKE: *Die Burghauer Sepulkralskulptur der Spätgotik I. Zum Leben und Werk des Meisters Franz Sickinger.* (Burghauer Geschichtsblätter. Bd. 36.) München, 1981.
- LIEDKE 1986 Volker LIEDKE: *Die Augsburg Sepulkralskulptur der Spätgotik, Teil 2.* (Studien zur Sepulkralskulptur der Gotik und Renaissance in Deutschland und Österreich. Bd. 4.) München, 1986.
- LIEDKE 1989 Volker LIEDKE: Der Maler Wilhelm Pätzold und der Bildschnitzer Matthäus Krinis, zwei bedeutende Mühldorfer Meister vom Anfang des 16. Jahrhunderts. *Ars Bavarica*, 59/60. 1989. 1–44.
- LÖVEI 1987 LÖVEI Pál: Síremlékszobrászat. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I–II. Kiállítási katalógus. Szerk. BEKE László – MAROSI Ernő – WEHLI Tünde. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987. II. 277–284. és Kat. Sz.38.–Sz.61. 285–303.*
- LÖVEI 1989 LÖVEI Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: *Váradi kötötöredékek. Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989. 169–174, 177–189.*
- LÖVEI 1992 LÖVEI Pál: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica*, 20. 1992/2. 3–28.
- LÖVEI 1994 Figurális síremlék töredéke. In: *Pannonia Regia – Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. Kat. IV-62. (L.P.) [Lövei Pál] 290–291.*
- LÖVEI 1995 LÖVEI Pál: A középkori Magyarország síremlékei – kutatási helyzetkép. *Ars Hungarica*, 23. 1995/1-2. 243–252.
- LÖVEI 1996 LÖVEI Pál: Középkori síremlékek. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonbalsa 1000 éve. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996. I. 310–316*
- LÖVEI 1999 LÖVEI Pál: A Stibor-síremlékek mestere. *Budapest Régiségei*, 33. 1999. 103–121.
- LÖVEI 2004 LÖVEI Pál: Sírkövek töredékei. In: *Az Esztergomi Vármúzeum kötötötának katalógusa. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 2.) Szerk. BUZÁS Gergely – TOLNAI Gergely. Esztergom, Magyar Nemzeti Múzeum, 2004. 159–162.*
- LÖVEI 2006a Perényi János tárnokmester (†1458) sírköve. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre – JÉKELY Zsombor – PAPP Szilárd – POSZLER Györgyi. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée national d’histoire et d’art. Mainz, Philipp von Zabern, 2006. Kat. 4.52. (L. P.) [Lövei Pál] 348.*
- LÖVEI 2006b Perényi István asztalnokmester (†1458) sírköve. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre – JÉKELY Zsombor – PAPP Szilárd – POSZLER Györgyi. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée national d’histoire et d’art. Mainz, Philipp von Zabern, 2006. Kat. 4.53. (L. P.) [Lövei Pál] 348–349.*
- LÖVEI 2006c Pál LÖVEI: Künstlerische Beziehungen in der Grabmalkunst der westlichen und nordwestlichen Gebiete des Königreichs Ungarn im Spätmittelalter. *Ročenka*

- Slovenskej narodnej galérie v Bratislave – Galéria*, 2004–2005. Bratislava, Chronos Publishing, 2006. 123–138.
- LŐVEI 2008 LŐVEI Pál opponensi véleménye, in: Lupescu Radu „Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában” című doktori (PhD) értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő*, 57. 2008/1. 167–171.
- LŐVEI 2016 LŐVEI Pál: A gótika és a pécsi székesegyház. Középkori síremlékek. In: *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról. Tóth Melinda emlékére*. Szerk. HEIDL György – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Pécs, Kronosz Kiadó, 2016. 203–216.
- LŐVEI 2017 LŐVEI Pál: A „sárkánylovagok” kőfaragója: Egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán. In: *Hatalom, adó, jog: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka – KÁDAS István. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2017. 387–485.
- LŐVEI–ENGEL 1983 LŐVEI Pál – ENGEL Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *Művészettörténeti Értesítő*, 32. 1983. 1–7.
- LŐVEI–RITOÓKNÉ 2002 Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (†1474) sírköve. In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. Kat. 65. (L. P.–R. Sz. Á.) [Lővei Pál – Ritoókné Szalay Ágnes] 115–116.
- LŐVEI–VARGA 1987a LŐVEI Pál – VARGA Lívia: Síremlékek. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. I. 334–342, 459–466, 587–593, 694–701.
- LŐVEI–VARGA 1987b Stiborici I. Stibor erdélyi vajda (†1414) síremléke; Stiborici (Bolondóci) II. Stibor (†1434) síremléke; A Stibor család egy nőtágjának síremléke. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. I–II. Kiállítási katalógus. Szerk. BEKE László – MAROSI Ernő – WEHLI Tünde. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987. II. Kat. Sz.47–49. (L. P.–V. L.) [Lővei Pál – Varga Lívia] 291–294.
- LŐVEI–WEISZ 2016 LŐVEI Pál – WEISZ Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Szerk. WEISZ Boglárka. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2016. 217–263.
- LUPESCU 2006 LUPESCU Radu: *Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában*. PhD-értekezés. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2006.
- LUPESCU 2008 Feliratos oszlopfő másolata a vajdahunyadi vár palotaszárnyából. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. Kat. 1.19. (L. R.) [Lupescu Radu] 188.
- LUXOVÁ 2003 Viera LUXOVÁ: Memento mori: formy náhrobnej skulptúry. In: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Szerk. Dušan BURAN. Bratislava, Slovenská Národná Galéria, 2003. 325–333. és Kat. 2.2.1.–2.2.13; 2.2.15. 664–670.
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, Gondolat, 1984.
- MAROSI 1983 MAROSI Ernő: Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarországi építészettörténet tartópillérei. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 293–310.
- MAROSI 1989 MAROSI Ernő: A XV. századi budai szoborsorozat művészettörténeti helye. In: ZOLNAY László – MAROSI Ernő: *A budavári szoborlelet*. Budapest, Corvina, 1989. 81–127.
- MAROSI 2006 MAROSI Ernő: A Zsigmond-kor művészeti öröksége – a késő gótika kezdete. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre – JÉKELY Zsombor – PAPP Szilárd – POSZLER Györgyi. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée national d’histoire et d’art. Mainz, Philipp von Zabern, 2006. 558–564.

- MATHES 1827 Joannes Nep. MATHES: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonii, 1827.
- MAYR 1972 Vincent MAYR: *Studien zur Sepulkralplastik in Rotmarmor im bayerisch-österreichischen Raum 1360–1460*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München, Bamberg, 1972.
- MAYR 1979 Vincent MAYR: Zum Einflußbereich der spätgotischen Grabmalkunst Salzburgs. *Alte und Moderne Kunst*, 24. 1979. Heft 162. 10–15.
- MIKÓ 1986 MIKÓ Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica*, 14. 1986/1-2. 97–113.
- MIKÓ 2005 MIKÓ Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 54. 2005/3-4. 205–244.
- MÖLLER 1913 MÖLLER István: *A vajda-hunyadi vár építési korai*. Különnyomat a «Magyarország Műemlékei» III. kötetéből. Budapest, 1913.
- MROZOWSKI 1994 Przemysław MROZOWSKI: *Polskie nagrobki gotyckie*. Warszawa, Zamek Królewski w Warszawie, 1994.
- MÜLLER 1939 Carl Theodor MÜLLER: Zur monumentalen Salzburger Plastik des frühen fünfzehnten Jahrhunderts. *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 6. 1939. 235–250.
- NAGY 1987 NAGY Sándor: *Dombó. Középkori monostor és erőd*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1987.
- N. N. 1884 N.N.: Újabb ásatásokat... *Egyházművészeti Lap*, 5. 1884. 191–192.
- NÉMETHY 1884 NÉMETHY Lajos: A clarissák ó-budai zárdájáról. *Egyházművészeti Lap*, 5. 1884. 205–209.
- PAPP 2014 PAPP Szilárd: A király műhelye: Luxemburgi Zsigmond budavári szobrai és művészettörténeti helyzetük. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014/1. 1–37.
- PAÚR 1859 PAÚR Iván: Archaeologiai visszapillantások II. Vitéz János sírköve. In: *Török János Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat*. Pest, Laufer és Stolp, 1859. II. 291–296.
- Povijest Bosne i Hercegovine* 1942 *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. I. Krunoslav DRAGANOVIĆ et. al. Sarajevo, 1942. [1998]
- PROHNENKO–ZSILENKO–BUZÁS 2016 PROHNENKO Igor – ZSILENKO Mária – BUZÁS Gergely: A nyalábvári Perényi-sírkő. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja*, Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 2016. 1–25.
- RADOC SAY 1971 Dénes RADOC SAY: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay à l'occasion de son cinquantième anniversaire par ses amis, ses collègues et les membres de l'Académie*. Ed. comte Louis d'ADHÉMAR DE PANAT – Pierre BRIÈRE – Szabolcs de VAJAY. Braga, Livraria Cruz, 1971. 461–486.
- RAMISCH 1967 Hans Karlmann RAMISCH: Plastik. In: *Gotik in Österreich*. Katalog der Ausstellung. Hrsg. von Harry KÜHNEL. Krems an der Donau, 1967. 202–226.
- RÓMER 1871 RÓMER Flóris: Régi sírköveinkről. *Archaeologiai Közlemények*, 8. 1871. 208–211.
- RÓMER 1887 RÓMER Flóris Ferenc: A kis-szebeni Berzeviczy-emlékről. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. F. 7. 1887. 360–362.
- SIJARIĆ 2006 Mírsad SIJARIĆ: Nagrobne ploče tri bosanska kralja / Tombstones of three Bosnian kings. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23. 2006. 229–256.
- SZAKÁL 1959 SZAKÁL Ernő: Mátyás király oroszlános díszkútjának rekonstrukciója. *Művészettörténeti Értesítő*, 8. 1959/4. 232–250.
- TAKÁCS I. 1988 TAKÁCS Imre: Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica*, 16. 1988/2. 121–132.

- THOLT 1886 THOLT Titusz: *Febéregyház és Árpád sírjának holfekvése s kutatásaim*. Budapest, 1886.
- TÓTH S. 1963 TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése) I. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1. 1963. 115–142.
- TÓTH S. 1964 TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése) II. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. 1964. 167–187.
- TÓTH S. 1975 TÓTH Sándor: 15. századi sírplasztikánk és a Kassai Jakab-kérdés. *Ars Hungarica*, 3. 1975/2. 333–334.
- TÓTH S. 1990 TÓTH Sándor: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum*, 2. 1990. 147–187.
- TÓTH S. 1994 *Pannonia Regia – Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. Kat. IV-61. (T. S.) [Tóth Sándor] 289–290.
- TÓTH S. 2001 Sírkő töredékei. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. Kat. V.74. (T. S.) [Tóth Sándor] 456–458.
- TÓTH S. 2010 TÓTH Sándor: *Rómán kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében*. (A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai I. Régi Magyar Gyűjtemény. 1. Rómán kori kőfaragványok.) Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2010.
- VALENTIĆ–PRISTER 2002 Mirkó VALENTIĆ – Lada PRISTER: *Zbirka kamenih spomenika*. (Hrvatski povijesni muzej, Katalog muzejskih zbirki 36.) Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2002.
- VÁLTER 1981 VÁLTER Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szerk. KUNTÁR Lajos – SZABÓ László. Szombathely, Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, 1981. 29–80.
- VÁRADY 1999 VÁRADY Zoltán: *Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon*. (IPF Kiskönyvtár 4.) Szekszárd, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola, 1999.
- VÁRGA 2008 Szapolyai Imre (†1487) síremléke (6.4 kat. sz.). In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. Kat. 6.4. (V. L.) [Varga Lívía] 276–277.
- VERNEI-KROMBERGER 1939 VERNEI-KRONBERGER Emil: *Magyar középkori síremlékek*. Budapest, Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, 1939.
- WOISETSCHLÄGER 1979 KURT WOISETSCHLÄGER: Das Kunstschaffen im Bereich des Klosters Rein. In: *Stift Rein 1129–1979. 850 Jahre Kultur und Glaube, Festschrift zum Jubiläum*. Hrsg. von Abt Paulus RAPPOLD unter Mitarbeit von Karl AMON – Helmut MEZLER-ANDELBERG – Norbert MÜLLER – Ileana SCHWARZKOGLER. Rein, 1979. 77–101.
- ZLINSZKYNÉ 1966 ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária: Gótikus és reneszánsz címeres-kövek a szentgotthárdi plébániatemplomban. *Művészettörténeti Értesítő*, 15. 1966/3–4. 259–262.
- ZLINSZKYNÉ 1981 ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szerk. KUNTÁR Lajos – SZABÓ László. Szombathely, Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, 1981. 365–540.